

Kur'ân'a Göre Toplumsal Farklılıkları Bir Arada Yaşatmada Mabetlerin Fonksiyonu*

ZEKİ TAN

Yrd. Doç. Dr. | Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü

Özet: Yaşadığımız yer kürede bizim en büyük problemimiz, bizi birbirimize bağlayacak çimento mahiyetindeki çok önemli bir dinamik olan kutsalı/dini değerlendiremeyişiğimiz olmuştur. Bu sarmaldan kurtulmada, mabedin fonksiyonu ve rolü araştırılmalıdır. Bu fonksiyonu yerine getirecek ve insanları “ihtiyari” olarak bir araya getiren yaygın eğitim kurumlarının başında mabet/cami gelir. Kendisine yüklenen misyonu ifa ettiği süreçte camiler toplumu kemale erdiren görünmeyen sessiz ve sedasız birer eğitim kurumudur. Cami bütün farklılıkları bir arada tutan bir sosyal laboratuvarıdır.

Anahtar Kelimeler: Farklılık, toplum, bir arada yaşama, mabet, misyon.

* Bu makale, Iğdır Üniversitesi tarafından 19-20 Nisan 2012 tarihleri arasında düzenlenen *I. Uluslararası Iğdır Sempozyumu*'nda sunulan tebliğin yeniden gözden geçirilerek düzenlenmiş halidir.

Giriş

Küreselleşen dünyada insanlar farklı inanç sahipleri ile tanışma ve bir araya daha çok gelmeye başladı. Tarih boyunca da insanlar arasındaki farklılıklar çatışma sebebi ve problem olarak görülmüştür. Farklılıkların bir araya gelerek topluma katacakları değer dikkate alınmamaktadır. Hâlbuki insanların sahip olduğu birikimin esası farklı insanların ürettiği değerlerin sonucudur. İnsanların değil üzerinde yaşanılan yer küre farklılıklarla bezenmiştir. Kur'an-ı Kerim farklılığı insanlık için bir yasa haline şöyle getirmiştir. “Bütün insanlık sadece bir tek topluluk halindeydi, ama sonradan ayrı görüşleri benimsemeye başladılar. Şâyet (bu konuda) Rabbinin katında önceden belirlenmiş bir karar olmasaydı düşükleri bütün bu ayrılıklar [daha başlangıçta] çözümlenmiş olurdu” buyuruyor. Ayet ilahi iradenin koyduğu temel yasaya dikkat çekmektedir. Bu ilahi yasa da kâinatta yaratılan farklılığın olabileceğinin çok iyi bilinmesidir². Çünkü bu temel yasalar bilindiği ölçüde problemler minimize edilebilir. Yoksa ilahi iradenin koyduğu yasayı anlamaya çalışmayıp ortadan kaldırmaya çalışmak, bütünlüğü tamamlayan ve zenginlik olan farklılıkları çatışmaya dönüştürür. Fakat kâinatta görülen farklılıkların “arka planı” keşfedildiğinde toplumdaki sosyal ve kültürel farklılıklar çatışma yerine dayanışmaya dönüşebilir.

Kur'an-ı Kerim bir başka âyetinde ise: “...Ve eğer Allah dileyseydi, o [elçiler]den sonra gelenler, kendilerine hakikatin bütün kanıtları geldikten sonra birbirleriyle çatışmazlardı; ancak [vaki olduğu üzere] onlar karşıt görüşlere kapıldılar ve bazıları imana ererken diğerleri hakikati inkâra yöneldi. Buna rağmen Allah dileyseydi, birbirleriyle çatışmazlardı. Ama Allah dilediğini yapar” buyurarak yaratılmışların farklılıklarının ilahi kudret tarafından kabul edildiğini anlatır⁴. İnsanlar “ilahi rehberliği” zorunlu birer rehber

¹ Yunus, 10/19.

² Tabatabai, Muhammed Hüseyin, *el-Mizan Fi Tefsiri'l-Kur'an*, Tahran, 1973, X/32.

³ Bakara, 2/253.

⁴ Neseî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-*

olarak gördüklerinde zıtlıklar kazanıma dönüşebilmektedir. Hatta bir şeyin varlığı, kıymeti ve devamlılığı zıddının ortadan kalkması/kaldırılması ile değil yaşaması ve yaşatılması ile mümkündür.

Kur'an-ı Kerim tarihi süreçte yaşayan çok farklı inanç sahiplerini ve fikri yapılarını bize aktarır⁵. Hıristiyan, Yahudi, Mecusi... Kur'an-ı Kerim kendi müntesiplerinden de bunların varlığını kabul eden bir bilince sahip olmasını ister. Hatta “Onların Allah’tan başka yalvardıkları tanrılarına hakaret etmeyin ki, onlar da cahillik ederek hadlerini aşıp Allah’a hakaret etmesinler!...”⁶ diyerek farklı inanç sahiplerinin duygularını inciteceği için hakareti uygun görmemektedir. Fikirler eleştiriye tabi tutulabilir. Kabul veya ret edilebilir. Fakat sövgüye kapı açılmamalıdır. Çünkü eleştiri fikir üretmeye zemin hazırlarken sövme fikir üretimine engel olur⁷.

Kur'an-ı Kerim Yahudi ve Hıristiyanları eleştirirken onların “niçin inandıkları” üzerinden değil, metinlerin yanlış yorumlanması ve tahrif edilerek toplumsal bütünlüğü bozmalarını eleştirir⁸. Çünkü aynı toplulukların içinde de hepsi aynı kategoride değildir⁹.

Toplumda yaşayan bütün kesimleri ayırmadan onları ortak toplumun unsuru olarak sayarak, birlikte yaşamayı, herkese yer açmayı bir davranış biçimi sayan bakış açısına sahip olmak gerekir. Çünkü medeniyet dediğimiz şey yapısında farklılığa saygı, bütünlleştirici, birlikte var olup ve hoşgörülü bir yapı olmak zorundadır. Çok çeşitliliği ve farklılığı içinde barındırmayan kültürel coğrafyada toplumsal barışın temini son derece zordur.

Kur'an-ı Kerim şu âyette kâinatın her şeyi ile farklılıkları barındırdığını şöyle anlatır: “Görmedin mi ki Allah gökten suyu indirmiştir. Derken, onunla farklı renklerdeki meyveleri yine biz

Te'vil, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1984, I/126.

⁵ Bakara, 2/62.

⁶ En'am, 6/108.

⁷ Selçuk, Sami, *Demokrasiye Doğru*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 200.

⁸ Bakara, 2/75; Nisa, 4/46; Maide, 5/41.

⁹ Âl-i İmran, 3/113.

çıkarmışızdır. Ve dağlardan aşan beyaz-kırmızı rengarenk yollar; ve (zıtların) hayranlık verici (uyumunu simgeleyen) siyahın her tonu... Dahası insanlar, (vahşi) canlılar ve evcil hayvanlar da (uyumlu) bir farklılığın renklerini taşıyorlar. İşte (kullar da farklılıkta) böyledir ve Allah'a kulları içinde yalnızca (bunun hikmet ve amacını) bilenler hakkıyla saygı duyarlar: çünkü Allah çok üstün ve yücedir, tarifsiz bir bağışlayıcıdır.¹⁰ âyette kâinatta ihtilaf/zıtlık/ların bir bütünlük meydana getirdiğine dikkat çekilir¹¹. Bu farklılıkların ortadan kaldırılması değil yaşatılması gerektiği istenmektedir. Tevhidin gerçek manada tezahürü kâinattaki kesretten doğar.

Kur'an'ın yeryüzündeki börtü böcekten¹² insanların anatomik yapılarının farklılığının en belirgin özelliklerinden birisi olan parmak uçlarındaki farklılıklara¹³ kadar dikkat çekmesi kesretin tecellisi olarak görülmelidir. İnançtaki tevhitte ne kadar ısrar ediliyorsa, kâinattaki kesrette de o kadar ısrar edilmelidir ki kesrette vahdet tecelli etsin. Çünkü ilahi isimlerin tecellisi çoklukta daha net olarak görülür. Kâinat yaratılışı itibari ile zıtlıkların ihtişamından meydana gelmektedir; gece-gündüz¹⁴, kara-deniz¹⁵, yer-gök¹⁶, erkek-kadın¹⁷, siyah-beyaz¹⁸, iman¹⁹-küfür²⁰, ürünlerin çift oluşu ve çeşitliliği...²¹ Kâinatta bazı nimetlerin aynı özden fıskırmasına rağmen çeşitliliğin olması, aynı amaca hizmet etmesi Allah'ın yaratışının farklılıklardaki zenginliği olarak şu şekilde anlatılmaktadır: "Yeryüzünde birbirine komşu [ama yine de yapı olarak birbirinden

¹⁰ Fatır, 35/27-28.

¹¹ Şimşek, M. Sait, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2012, IV/251.

¹² Bakara, 2/26; Ankebut, 29/41.

¹³ Kıyamet, 75/4.

¹⁴ Bakara, 2/164; Enam, 6/12; Yunus, 10/67; İbrahim, 14/33; Nahl, 16/12; İsrâ, 17/12.

¹⁵ Enam, 6/59; Yunu, 10/22; İsrâ, 17/70; Neml, 27/63; Rum, 30/41.

¹⁶ Bakara, 2/33; Nisa, 4/131; Maide, 5/40; Enam, 6/14; A'raf, 7/54.

¹⁷ Ahzab, 33/37; Nisa, 4/20; Bakara, 2/35; A'raf, 7/19; Necm, 53/45.

¹⁸ A'li İmran, 3/106; Bakara, 2/187; Fatır, 35/27.

¹⁹ Bakara, 2/253; Nisa, 4/55; Maide, 5/69; A'raf, 7/75; Tevbe, 9/18.

²⁰ Bakara, 2/126; A'li İmran, 3/97; Maide, 5/12; Nahl, 16/106; Meryem, 19/77.

²¹ Rahman, 55/52; Ra'd, 13/3.

ayrı nice] kara parçaları, üzüm bağları, hububat ekili tarlalar, bir kökten sürgün verip küme halinde ya da tek başına boy veren hurma ağaçları vardır ki hepsi de aynı suyla sulanırlar: hal böyleyken yine de [insanlara ve hayvanlara sağladıkları] ürünler bakımından Biz onların bazılarını bazılarına üstün kılıyoruz.²² Sayılan çeşit çeşit nimetin “tek su” ile sulanması, tatlarının bile farklı olması kâinattaki çok çeşitlilik ve çok biçimliliğin anlatılmasıdır²³.

İmam-ı Şafii'nin: “Dut yaprağının tadı tektir. Fakat dut yaprağını ipek böceği yer ipek olur. Bal arısı yer bal olur. Geyik yer misk olur. Kendisi tek, fakat çıkışta farklı nesnelere dönüşür.²⁴” Şafii'nin sözüne analogi yaparak şöyle de söylenebilir: “Yılan su içer zehir olur, balarısı su içer bal olur, ipekböceği su içer ipek olur, koyun su içer süt olur, ceylan su içer misk olur” sözleri “bir şeyden” “çok şeyin” tek olan Allah'ın yaratmasının eseri olarak algılamak gerekir. Yoksa yer kürede tek bir çiçek türü olsaydı, tek bir kuş türü olsaydı, tek bir balık türü olsaydı, tek bir sebze türü olsaydı, daha mı iyi olurdu? Hayır.

Kur'an-ı Kerim bir başka âyetinde fert ve toplumsal farklılıkların doğallığının kabulünü ister. Farklılıklar Allah'ın varlığının kabulü olarak şöyle anlatılır: “Göklerin ve yerin yaratılması, renklerin ve dillerinizin farklılaştırılması (da) O'nun alametlerindedir: bunda, kuşkusuz, [fitri] bilgiye (anlama ve kavrama yeteneğine) sahip insanlar için dersler vardır!²⁵” Elmalı'lı Merhum bu hususta şöyle der: “Dillerinizin, benizlerinizin (renklerinizin) değişimi lisanların ihtilafı ta'biri, umumiyetle lügatlerin taaddüdünden, lehçe ve şive gibi hususi söyleyiş tarzlarının ihtilafına kadar hepsine şamil olabilir. Arabın dili başka, Acemin dili başka, Türkün dili başka, Rumun dili başka, Frengin dili başka... Her kavmin dili başka başka olduğu gibi aynı kavimde muhtelif kabilelerin, zümrelerin de dillerinde

²² Ra'd, 13/4.

²³ Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, trc. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 1999, s. 484.

²⁴ <http://majdah.maktoob.com/vb/majdah5318>, Erişim Tarihi: 04.09.2012.

²⁵ Rum, 30/22.

başkalık vardır, mesela Yemen'linin ki ile Necid'lininkinin farkı olur. Hatta her şahsın bile dili diğerlerinden tefriyk olunur. Renk beniz de böyledir. Kiminin beyaz, kiminin siyah, kiminin sarı, kiminin kırmızı olduğu gibi her şahsın benzinde bile diğerlerine nazaran bir hususiyet hissedilebilir. Sonra söylenen söze göre de renklerin bir değişimi vardır. Bu halku ihtilafta -ilmi olanlar için âyetler vardır- İlim temyiz ifade eder. Temyiz ve temayüz de fasıl ve ihtilaf ile olur. Buna işaretten burada “âlimin” buyurulmuştur. Bu surette ilim ehli olan âlimler bilirler ki: Bütün bu tenevvü ve ihtilaf, tabiatın ittihadını değiştirerek muhtelif tabiatlar yaratan Allah Teâlâ'nın kudretini gösterir. Ve bütün bu ihtilaf içinde nizamı külli hıfz-u idare etmesi de ilim ve sun'undaki kemal ve hikmetini gösterir. Demek ki elsin ve elvanın ihtilafında hikmet vardır. Böyle muhtelif lisanları ve ırkları muhtevi bir cemiyet teşkil edebilmek de ancak ilim ile kabil olabilir. Demek ki bir insan ne kadar çok lisan bilirse Allah Teâlâ'nın âyâtı hakkında o kadar çok ma'lumat edinmiş olacaktır.²⁶ Dolayısıyla farklılıkları bir arada yaşat(a)mayan medeniyetler uzun süre varlıklarını devam ettiremezler.

Kur'an-ı Kerim “Hem, Rabbin dileyseydi, bütün insanlığı bir tek ümmet yapardı; fakat [O, yollarını seçmekte kendilerini özgür bıraktı diye] hâlâ farklı görüşler benimsemekteler; pek tabii, Rabbinin (aydınlatıcı, yol gösterici) lütfunu bahsettiği kimseler ka²⁷âyetinde de bir kere daha işaret etmektedir ki, insanların birbirleriyle görüş ayrılıkları içinde olmaları, farklı düşüncelerin peşinden gitmeleri bir rastlantı değil, tersine Allah'ın ilim ve iradesinin bir ürünü olan insan varlığının temel unsurlarından birinin tezahürüdür. Eğer Allah bütün insanların aynı inanca bağlı olmasını irade etseydi -ki bu onun için asla zor olmazdı- o zaman zihinsel gelişme tamamen dururdu ve insanların hepsi yaratılışlarının zoruyla hakka inanıp Allah'a itaat ederek manevî hayatları itibariyle belki melekler gibi olurlardı ama tür olarak sahip oldukları üstün ve ayı-

²⁶ YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1986, VI/3813.

²⁷ Hud, 11/118.

rıcı niteliklerinden yoksun düşüp toplumsal hayatları itibariyle karıncalara ya da arılara benzeyip çıkarlardı²⁸. Bu, insanın, doğruyla eğri arasında seçim yapma ve böylece hayatına onu diğer bütün canlılardan ayıran, ahlaki bir anlam, manevî boyut kazandırma imkânını veren, izafî de olsa, serbest irade ve seçme özgürlüğünden yoksun bırakılması olurdu²⁹.

Toplumsal birlikteliği temin etmek için farklılıkları ilahi kudretin eseri olarak görmek gerekir. Toplumdaki farklı fikir ve yaşam tarzlarını ve sahip oldukları dünya görüşlerine açık olmak “açık medeniyetin” temel ölçütüdür. Kur'an-ı Kerim bunu şöyle anlatır: “Ey insanlar! Bakın, Biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve sizi kavimler ve kabileler haline getirdik ki birbirinizi tanıyabilesiniz. Şüphesiz, Allah katında en üstün olanınız, O'na karşı derin bir sorumluluk bilincine sahip olanınızdır. Allah her şeyi bilendir, her şeyden haberdar olandır.”³⁰ Âyet insanların birbirlerinden kalıtsal olarak herhangi bir üstünlüğünün olmadığını ifade eder. Ayrıca insanların kavimler ve kabilelere dönüşmesi temelindeki farklılıkların varlığının kabulünü ister. Toplumdaki fertlerin eşitlik barış temelinde bir arada yaşamalarını ister. Âyette geçen “teâruf” tanıyabilme formunda geçmektedir. Bu da karşıldakini “tanımayı” gerektirir. Çünkü sağlıklı bir insani ilişki öteki insanlarla ilişkimiz onları “tanıma” temelinde gelişir. Tanımlamakla değil. Herkes kendini nasıl tanımlıyorsa öyledir. İnsanlar farklı dil, din, cins, ırk, kabile, sosyal ve kültürel gruplar halinde yaşarlar. İçinde yaşadığımız coğrafya, önceki nesillerden devraldığımız kültür ve gelenek, mensubu olduğumuz inanç ve görüşler de bizim varlık ve kimlik dünyamızın adeta ayrılmaz parçalarıdır. İnsanlar bu farklara bağlı olarak farklı kimlik sahibi olur, bu kimlikle tanınır ve tanışır. Ayrıca her biri kendi farklılığını, özelliğini bir gurur, değer ve övünç vesilesi yapar. Ancak Hucurat süresi 13. âyeti, farklı yaratılmanın

²⁸ Reşid Rıza - Muhammed Abduh, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakim (Tefsiru'l-Menar)*, Mısır, 1928, XII/193.

²⁹ Esed, *Kur'an Mesajı*, s.451.

³⁰ Hucurat, 49/13.

“kimlik edinme ve bu kimlikle tanınma, tanışma” fonksiyon ve hikmetini onaylarken; farklı sosyal ve etnik gruplara mensup olmanın üstünlük vesilesi olarak kullanılmasını reddeder. İnsanın şeref ve değerini, kendi iradesi ile elde etmediği aidiyetlere değil; kendi irade ve çabasıyla elde ettiği değerlere bağlar. İnsanların farklılıkları hakkında Kur’an’ın çizdiği bu çerçeveden sonra ifade edilmelidir ki, insanların birlikte yaşama ihtiyacı yaratılıştan gelen bir özelliktir ve bu aynı zamanda psikolojik olduğu kadar, sosyal ve iktisadî bir gereklilikten de kaynaklanmaktadır³¹. Farklılıklar dünyayı daha çok zenginleştiren aksesuar olduğu için değil, yaşanılan yer kürede bir “değer” olarak bilinmeli ve korunmalıdır. Farklılıkların bir arada yaşaması kültürü zenginleştirebileceği gibi, onların etkileşimine ve toplumsal değişimine de katkı sağlar³². Bunları sağlamada kutsalın işlevsel boyutu dikkate alınmalıdır.

1. Fertleri Bir Arada Yaşatmada Kutsalın Önemi

Toplumdaki farklılık ve çeşitliliği ilahi birer âyet olduğu gayet açıktır. Bunu da kabullenme ve kültür haline getirmede kutsala ihtiyaç duyulmaktadır. Toplumsal yaptırımlarda kutsalın manevi dinamikliğini ve gücünü yadsımamak gerekir. Toplumsal farklılığı birlikteliğe dönüştürmenin ekonomik tedbirlerle değil kutsalın hayata müdahil kılınması ile mümkün olacağını Kur’an-ı Kerim şöyle anlatır: “Onların yüreklerini Allah kaynaştırdı; eğer sen yer-yüzünün bütün servetini harcasaydın, onların yüreklerinin arasını kaynaştıramazdın, ama Allah onları birleştirdi; çünkü her işinde mükemmel olan, her hükmünde tam isabet kaydeden yalnızca O’dur³³” âyette geçen “yüreklerini kaynaştırdı” ifadesi “kardeş yaptı³⁴” şeklinde de anlaşılmıştır.

³¹ Bardakoğlu, Ali, 21. *Yüzyıl Türkiye’sinde Din ve Diyanet*, der. Ömer Menekşe, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010, II/56.

³² *Çoğulculuk ve Toplumsal Uzlaşma*, Abant Platformu IV, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 315.

³³ Enfal, 8/63.

³⁴ İbn Humeyd, Salih b. Abdullah - İbn Melluh, Abdurrahman b. Muhammed, *Mubtasaru Mevsuati’n-Nadreti’n-Na’im fi Mekarimi Ablakir-Resuli’l-Kerim*, haz.

Seyyid Kutub âyetin tefsiri ile ilgili şöyle der: “Kalpleri parça parça iken, aralarındaki düşmanlık dillere destanken ve birbirlerine karşı şiddetli bir kin beslerken Allah onları birlik ve beraberlik içinde tek bir güç haline getirdi. Burada Ensar'ı oluşturan, Evs ve Hazreç kabileleri kastedilmiş olabilir. Çünkü cahiliye döneminde şu anda yeryüzünde eşi ve benzeri bulunmayan bu kardeşlik ortamına karşılık aralarında onarımı imkânsız intikamlar, kan davaları ve çekişmeler vardı. Aynı şekilde muhacirler de kastedilmiş olabilir. Cahiliye döneminde onlar da Ensar'dan farksızdılar. Hepsi de kastedilmiş olabilir. Çünkü Yarımada'daki Araplar'ın durumu bütünüyle bundan ibaretti. Ama Allah'tan başka kimsenin yapamayacağı, bu inanç sisteminden başka hiçbir gücün gerçekleştiremeyeceği mucize gerçekleşti. Birbirinden nefret eden bu gönüllerden, şu inatçı karakterlerden, birbirlerine karşı alçak gönüllü, birbirlerini seven, birbirleriyle kaynaşan, hem de tarihin eşine rastlamadığı bir düzeyde birbirlerine kardeş olmuş, birbirleriyle kenetlenmiş bir kitle meydana geldi³⁵. Servet harcamakla çeşitli insanları zahiren bir araya getirmek mümkün olabilirse de kalplerini, vicdanlarını barıştırap yakınlaştırmak bununla kabil olmaz. Allah, aralarını böylesine kaynaştırdı. Kalpleriyle ve kalıplarıyla onları birbirlerine dost etti, kudreti sayesinde aralarındaki açıklığı kapattı, tevhit imanı ile öyle bir muhabbet ve ülfet verdi ki, hak ve hakikat açısından içleri ve dışları bir tek şahıs gibi kaynaşmış bir hâl aldı, muhkem bir kale gibi bir içtimai bünyeye sahip oldular³⁶. Hâlbuki Medine toplumu homojen bir toplum değildi. O günün şartları itibari ile; Arabı, Farslısı, Rum/Bizanslı ve Habeşli... vardı. Bu farklılıklar toplumsal ayrılmaya değil kaynaşmaya götürdü. Toplumsal tekâmülün en önemli dinamiği de farklılıkların bir arada yaşa(tıl)masıdır.

Hız. Peygamber (sav)'in Medine'de inşa ettiği hususlardan birisi de toplumsal bütünlüğün sigortası olan “kardeşlik projesi” idi. Bu kardeşlik projesi ile sadece insanları bir araya getirmede. Aynı dille-

Heyet, Suudi Arabistan, 1998, I/92.

³⁵ Kutub, Seyyid, *Fi Zilali'l-Kur'ân*, Beyrut, 1980, III/1548.

³⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV/2427.

ri, renkleri, meşrepleri olan fertleri “aynı duygulara” sahip bir vücut haline getirdi. Nübüvvetin on üçüncü yılında Evs ve Hazreçli Müslümanların daveti üzerine mal ve mülklerini Mekke'de bırakarak Medine'ye gelen Muhacirler her şeyden mahrum idiler. Muhâcirleri mahrumiyetten kurtarmak ve onları Ensâr ile kaynaştırmak için aralarında manevi kardeşlik tesis edildi: Bu kardeşlik karşılıklı yardımlaşmaya ve sevgiye dayalı idi³⁷.

Hazreti Peygamber'in "ikişer ikişer kardeşleşiniz" emri üzerine, Muhâcirler Ensâr kardeşleri tarafından kucaklandılar. Böylece her şeyden mahrum olan Muhâcirler bir anda birçok şeye sahip oldular. Herkes birer kardeş bulmuştu. Böylece kardeşlik/muâhât ile kan kardeşliğinden daha üstün bir kardeşlik kurulmuş oldu³⁸.

Hz. Lut (a.s.) neseben gönderildiği toplumdan olmamasına³⁹ rağmen “kardeşleri⁴⁰” olarak anılması aralarındaki inanç birliğini ifade etmektedir. Neseb olarak farklı fertleri bir arada tutan “çimento” inanç ve inancın pratize olduğu mekân mabettir. Şimdi mabedin tarihi süreçteki yerine bakılacak.

2. Yeryüzünde İlk Yapı Mabettir

Cami ve Mescid Kavramları. Arapça cem’ kökünden türeyen, "toplayan, bir araya getiren" anlamında kullanılmaktadır. Mescit ile mabet aynı anlama gelmektedir. İkisi de ibadet edilen mekân anlamındadır. Mescit veya cami Müslümanların ibadet mahalli için kullanılırken mabet bütün inanç guruplarının ibadet mahalli için kullanılmaktadır⁴¹. Kur'ân-ı Kerim⁴², hadisler⁴³ ve ilk İslâm kaynak-

³⁷ Müslim, “Fedâilü's-Sahabe”, 204, 205; İbn Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed, *et-Tabakatu'l-Kübra*, Beyrut, 1985, I/238; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-Meâd*, II/63.

³⁸ İbn Hişâm, *es-Sire*, II/161, Buhârî, “Menâkıbül-Ensâr”, 3.

³⁹ İbn Âşur, Muhammed, *et-Tabrir ve't-Tenvir*, Tunus, 1984, XIX/178.

⁴⁰ Şuara, 26/161.

⁴¹ Güç, Ahmet, *Dinlerde Mabet ve İbadet*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 14-16.

⁴² Bakara, 2/144, 149, 150, 191; Fetih, 48/25; Tevbe, 9/17; Cin, 72/18.

⁴³ Buhari, “Salat” 87; Müslim, “Taharet” 13; Ebu Davut, “Salat” 25; Tirmizi, “Cenaiz” 44; İbnMâce, Mukaddime, 2. Bkz. Weinsinck, A.J., *el-Mu'cemu'l-*

larında cami karşılığında mescid kelimesi geçmektedir. Bu kelimenin Sâmi kökenli dillerde telaffuz ve anlam bakımından benzerleri vardır. Meselâ milâttan önce V. yüzyıla ait olduğu tesbit edilen Yahudi Elephantine papirüslerinde kelime "ibadet yeri" anlamında geçmektedir. Milâttan önce I. yüzyılda yaşayan ve "Ölüdeniz yazmaları" kendilerine izafe edilen Essenîler de ibadet yerlerine mescid diyorlardı. Zeccac, Hz. Peygamber'in "Yeryüzü bana (teyemmüm için) temiz ve mescit kılındı"⁴⁴ hadisini delil göstererek ibadet edilen her yerin mescid olduğunu söyler⁴⁵.

Bir de "namaz kılınan yer" demek olan "musalla", Hz. Peygamber döneminde bayram ve cenaze namazı kılınan yerler için kullanılmıştır⁴⁶. Yol boylarındaki üstü açık mescidlere ise Farsça'da namazgâh denilmiştir. Batı dillerinde cami karşılığı olarak kullanılan mosque, mosque vb. kelimelerin mescidin farklı telaffuzundan doğduğu söylenmektedir⁴⁷.

İbn Haldun da kelimeyi, hangi dine ait olursa olsun, genel olarak ibadet yerleri için kullanmıştır⁴⁸. Herhalde bundan dolayı asırdan bazıları Ehl-i kitab'ın mabetlerinde namaz kılmakta bir mahzur görmemişlerdir. Çekindikleri nokta ise Tevrat'ın da buralarda bulunmasını yasakladığı resim ve heykellerdi⁴⁹.

Kur'an-ı Kerim farklı inanç guruplarının ibadet mahallerinin varlığından rahatsızlık duymamaktadır⁵⁰. Makalede genellikle ibadet edilen yer anlamında "mabet" kelimesi kullanılacaktır. Bu da bütün inanç guruplarının ibadet mahallini içerip hepsini kucakla-

Mufebres li Elfazi'l-Hadisi'n-Nebevi, İstanbul, 1986, "s-c-d" mad., II/426-429.

⁴⁴ Buhari, "Teyemmüm" 1; "Salat" 56; Tirmizi, "Mevakit" 116; İbn Mace, "Taharet" 60.

⁴⁵ Önkal, Ahmet - Bozkurt, Nebi, "Cami: Dini ve Sosyo-Kültürel Tarihi", *DİA*, İstanbul, 1993, VII/46.

⁴⁶ Buhari, "İdeyn" 15; Müslim, "İdeyn" 10; İbn Mace, "İkame" 165; Müsned, I/269, VI/60, 76.

⁴⁷ Önkal - Bozkurt, "Cami: Dini ve Sosyo-Kültürel Tarihi", VII/47

⁴⁸ İbn Haldun, Abdurrahman, *Mukaddime*, Beyrut, ty., s. 635.

⁴⁹ Buhari, "Salat" 54.

⁵⁰ Hac, 22/40.

maktadır⁵¹. Tanrı kavramı da böyledir⁵². Bütün inanç guruplarının taptığı tanrı için kullanılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim ilk mabede şöyle dikkat çeker: “Unutmayın, insanlık için inşa edilen ilk mâbed, Mekke'dekiydi: bereketli ve bütün âlemler için bir rehber (lik kaynağı), apaçık işaretlerle dopdolu.”⁵³ Âyette “ev” olarak zikredilir. İnanan insanlar evlerini bu “ev”in yönüne göre düzenlerler⁵⁴. Âyet Ka'be'nin inşasında diğer mabetlere göre zaman önceliğine sahip olduğunu anlatır⁵⁵. Mescid-i Aksa Hz. Musa'dan yaklaşık 450 yıl sonra Hz. Süleyman tarafından yapılır⁵⁶. Hz. Süleyman döneminde de kible görevi görür⁵⁷. Hz. İbrahim tarafından ilk mabedin inşası da⁵⁸ bütün inanç guruplarının ortak değerler dizisi olabilir. Tıpkı Kâbe'nin siyah renginin bütün renklerin karışımından ortaya çıkan renk armonisi olduğu gibi. Bütün renkler kendini siyah renkte görebilir. Yeryüzüne eklenilen ilk “evin” ötekileştirdiği hiç kimse yoktur. Ka'beyi bağrında tutan Mekke “şehirlerin anası”⁵⁹ unvanı ile de anılır.

Allah'ın cemiyeti inşada “ilk önceliği” Hz. Peygamber (sav)'in de hayatında “ilk önceliği” olmuş. Medine'ye hicrette ilk inşa ettiği mescit olmuş⁶⁰. Bu öncelik toplumun inşasında inanan fertlerin de ilk önceliği olmalıdır. İslam medeniyetin şehirlerin inşası cami

⁵¹ Güç, *Dinlerde Mabed ve İbadet*, s. 14-16.

⁵² Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I/24-25.

⁵³ Âl-i İmran, 3/96; Âyette “Bekke” diye zikredilir. Bu hususta Katâde şöyle diyor : “Allah, bütün insanları oraya toplar. Orada kadınlar erkeklerin önünde namaz kılarlar. Oradan başka hiç bir yerde bu yapılmaz.” İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, İstanbul, 1985, II/64; Zemahşeri, Carullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Te'vil ve 'Uyûni'l-Akâvil fî Vucûbi't-Te'vil*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, ty., I/446.

⁵⁴ Yunus, 10/87.

⁵⁵ Mevdudi, Ebu'l-Ala, *Tefhimu'l-Kur'an*, trc. Heyet, İnsan Yayınları, İstanbul, 1991, I/217.

⁵⁶ I Krallar, 6: 1.

⁵⁷ I Krallar, 8: 29-30.

⁵⁸ Bakara, 2/127.

⁵⁹ En'am, 6/92.

⁶⁰ Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Taribu't-Taberî (Taribu'r-Rusul ve'l-Mülûk)*, Mısır, ty. II/394.

mihverli bir medeniyet olduğu ıskalanmamalıdır⁶¹. Kur'an-ı Kerim bütün inanç guruplarına ait mekânları anlatırken onların "Allah'ın adının çokça anıldığı"⁶² mahaller olarak anlatır. Bu mekânlardan Müslümanların ibadet mahalli olan camilerin Allah katındaki özel anlamında olsa gerekir ki anlatılırken "Mesacidullah"⁶³ "Allah'ın Mescitleri" olarak kavramlaştırılır. Allah bu mekânları kendi zatına izafe ederek buralara anlam ve değer katar. İnsanların bu mekânlara bakışını ve mabetlerle ilgili tasavvuruna da müdahale eder. Hz. Peygamber (sav) de mescitler için "Beytullah" Allah'ın evi ifadesini kullanır⁶⁴. Mabetleri ziyaret edenlerin Allah'ı ziyaret etmiş gibi telakki edilmesi manidardır⁶⁵. Hz. Peygamber (sav) de "Gönlü mabede bağlı olarak hayatını dizayn edenin"⁶⁶ ahirette Allah'ın özel muamelesine ulaşacağını ifade eder. Hz. Peygamber (sav) Mescidi temizleyen Ümmü Mihcen'e hususi dua mezarında cenaze namazı kılmış⁶⁷, camiye itina gösteren başkasına da özel iltifat ve dua etmiştir⁶⁸. Mescide devam edenlerin tavrı imanın belirtisi olarak görülmüştür⁶⁹. Hadiste kulun Allah'a en yakın olma hali olan secdenin tahakkuk ettiği zemin olarak secdenin altı çizilmiştir⁷⁰. Yer yüzüne eklenilen "ilk yapı" mabet olduğu gibi "ilk insanın" da yaratılışında şahit olduğu hürmet ifadesi olarak secde zikredilir⁷¹.

⁶¹ *Anadolu'da İslam Kültür ve Medeniyeti*, haz. Heyet, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s. 13-20.

⁶² Hac, 22/40.

⁶³ Bakara, 2/114; Tevbe, 9/18.

⁶⁴ Ebu Davud, "Vitr" 14; İbn Mace, "Mukaddime" 17.

⁶⁵ Erdem, Hasan Hüsnü, *İlâhi Hadisler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 55.

⁶⁶ Buhari, "Ezan" 36; "Zekât" 16; "Rikak" 24; Müslim, "Zekât" 30; Tirmizi, "Zühd" 53.

⁶⁷ Buhârî, "Salât" 72, "Cenâiz" 67; Müslim, "Cenâiz" 71; Ebû Dâvûd, "Cenâiz" 57; İbnî Mâce, "Cenâiz" 32.

⁶⁸ İbn Abdî'l-Berr, Ebu Amr Yusuf b. Abdillâh, *el-İstiab fî Esmâ'îl-Asbab*, (el-İsabe'nin kenarında), by., 1328, II/683; İbn Hacer el-Askalani, Şemsuddin Ahmed b. Ali, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sababe*, Mısır, 1328, II/17-18.

⁶⁹ Tirmizî, "İman" 8, "Tefsîrusûre"(9); İbnîMâce, "Mesâcid" 19.

⁷⁰ Müslim, "Salat", 215; Nesai, "Tatbik" 78.

⁷¹ Bakara, 2/34.

2.1. Mabetler Toplumun Anonim Mekânlarıdır

Mabetler tüzel kişiliği olan mekânlar olarak görülmektedir. Geçmişte kamu adına ortak kararların alındığı mekânların başında mabetler gelmektedir⁷². Dolayısıyla bu mekânların amacına uygun olarak kullanılma zorunluluğu vardır. Aksi bir durum maddi ve manevi sorumlulukları getirir⁷³. Kur'an-ı Kerim mabede saldırıyı şu şekilde kınar: “Allah’ın ibadethanelerinde O’na ibadet edilmesini engelleyen ve onu tahrip etmeye çalışandan daha zalim biri olabilir mi? Bu tür kimselerin oraya sadece Allah korkusuyla girmeleri gerekirdi: Onlara dünyada zillet, ahirette ise korkunç bir mahrumiyet vardır.”⁷⁴ Âyette anlatılan mabetlerin istisnasız tüm tek tanrılı sistemlerin mabetlerini içine aldığı ifade edilmektedir⁷⁵. Mabetler fertlerde “evrensel vicdan” inşa eder. Medine’deki mabette yetişen neslin dünyaya yayılmalarının temel özelliği mabedin inşa ettiği “küresel vicdan”dır.

İnsanı bu hayatta var kılan ötekine karşı olarak gösterdiği vicdan refleksinin var olmasıdır. Vicdan insani olanın yüce tarafıdır. Dünyanın yaşanabilir olması için her daim vicdan mekanizması insan hayatının içinde olmalıdır. O zaman ancak hayatta bütün toplumlar için daha yaşanabilir imkân sunacaktır insanoğluna⁷⁶. Ermenileri, Arapları, Yahudileri, Yunanlıları ayırmayan bir insan bilinci. Bütün onları kültürünün bir unsuru sayan bilinç. Birlikte yaşamayı, herkese yer açmayı bir ahlak sayan yeni bir bakış açısı. Fizikten örnek vermek gerekirse şöyle söylenir. Gözü en az yoran

⁷² Bkz. Armağan, Mustafa, *Hız. Mubammed (s.a.v.) Devrinde Mescid ve Fonksiyonları*, Ravza Yayınları, İstanbul, 1997, s. 111-180; Kayadibi, Fahri, *Yaygın Din Eğitimi ve Cami ve Görevlileri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 49-64; Yılmaz, Hüseyin, *Camilerin Eğitimi Fonksiyonu*, Dem Yayınları, İstanbul, 2005, s. 96-124.

⁷³ Köse, Murtaza, *İslam Hukuku Açısından Hükmi Şahsiyet*, Akademi Yayınları, İzmir, 2008, s. 199-200.

⁷⁴ Bakara, 2/114.

⁷⁵ İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an: Gereğeli Meal-Tefsir*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 44.

⁷⁶ Tarhan, Nevzat, *Çağın Vicdanı Bediüzzaman*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2012, s. 18.

ışık beyaz ışıktır. Yani güneş ışığı... Ama bu ışığı prizmadan geçirirlerse perdede mor, lacivert, mavi, yeşil, sarı, turuncu ve kırmızı renkleri görünür. Bu renklerin her biri tek başına gözü çok rahatsız eder. Yeşil sevilebilir ama her şeyin yeşil olduğu bir düşünülün. Bütün renkler için aynı şey söz konusu. Ama bütün renklerin ahenği, birlikte beyaz ışığı meydana getirmeleri ne kadar huzur verici... Toplumsal renkler için bir beyaz ışık meydana getirilebilir⁷⁷. Bütün toplumun ortak mekanı olan mabetler ortak değer ürettiği ölçüde anlam ifade ederler. Hz. Peygamber (sav) Mescid-i Haramın yanında Mescid-i Aksanın ziyaretini⁷⁸ istemesi farklı inanç guruplarının diyaloguna katkı sağlamak amacına yönelik anlaşılabilir.

2.2. Bütün İnanç Guruplarının Mabetleri Korunmalıdır

Kur'an-ı Kerim mabetlerin fertleri yan yana yaşattığı için ve farklı inanç guruplarının ibadetlerini yapabilecekleri ibadet yerlerinin korunması gerektiğini şöyle anlatır. "... Allah insanları birbirlerine karşı savunmasız bıraksaydı, şüphesiz o zaman, içlerinde Allah'ın isminin çokça anıldığı manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler [çoktan] yıkılıp gitmiş olurdu. Ve muhakkak ki Allah, O'nun dâvâsına arka çıkanlara yardım edecektir...⁷⁹" Âyette bütün inanç gurupları için inançlarının sembolü olan mabette inanç özgürlüğünün temin edilmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir⁸⁰. İnanç ve ibadet özgürlüğünün olmadığı coğrafyalar kapalı toplumlar olmaları hasebiyle çürümeye ve yozlaşmaya maruz kalırlar.

Günümüzde lokal bazı hadiseler istisna tutulursa inanan insanlar kendi mabetlerini koruyup kolladıkları gibi farklı inanç ve kültürlere sahip mabetleri koruyorlar. 2012 yılının ilk haftasında Nijerya'nın kuzeydoğusundaki Adavama eyaletinin başkenti Yola'da bulunan bir kiliseye silahlı kişilerin düzenlediği saldırıda 13 kişi

⁷⁷<http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=1261771&title=polemik-minder-ine-gelmeyecegim>, Erişim Tarihi: 12.04.2012.

⁷⁸ Müslim, Hacc 511.

⁷⁹ Hac, 22/40.

⁸⁰ Esed, *Kur'an Mesajı*, s. 678; Duman, Zeki, *Beyânu'l-Hak Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri*, Fecr Yayınları, Ankara, 2008, II/657.

öldürüldü. Bir gün önce de Mubi kasabasında belediye binasında yapılan bir toplantı sırasında düzenlenen saldırıda 21 kişi hayatını kaybetmişti. Saldırıları Boko Haram adlı bir örgüt üstlendi. Fakat orada 15 Ocak Pazar günü 2 bin Müslüman ayin yapan Hıristiyanların kiliselerinde bekçilik yaptı. Bekçilik yapan gruplara hitap eden El Hacı Beşir İshak, her iki din müntesiplerini ortak düşmana karşı birleşmeye, el ele tutuşmaya çağırды, çatışmalardan her iki tarafın aşırılarını sorumlu tuttu.

Aslında Nijerya'daki bu örnek davranışın ilham kaynağı, Tahrir Meydanı ayaklanmalarının başladığı günden bu yana Mısır'da Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında başlayan örnek dayanışmadır. Devrimi sabote etmek üzere Mısır derin devleti tarafından tahrik edilen din çatışmalarının önüne geçmenin en etkili yolu, her iki tarafın sıklıkla bir araya gelmesi ve birbirlerinin mabetlerini korumasıydı. Nitekim Müslüman Kardeşler ve Selefi gruplar bir araya gelip kiliselerin önünde nöbet tuttular, Hıristiyanlar da cuma günü Tahrir'de cuma namazı sırasında cemaatin önünde koruyucu insan zinciri oluşturdular. Bunun yanı sıra Kahire'deki Büyük Katedral'da düzenlenen ve Kıptilerin dinî lideri Papa 3. Şenuda'nın yönettiği ayinde Müslüman Kardeşler (?) 'inikinci ismi Mahmut İzzettin ile Özgürlük ve Adalet Partisi Başkanı Muhammet Mursi ve Genel Sekreter M.Saad el Katatni hazır bulundu. Bu son derece dirâyetli ve basiretli bir tutum çatışmaları nispeten yatıştırdı. Bu örnek davranışın geçen yüzyılda örnekleri yaşanmıştı. 1915 tehciri başladığında kimi açgözlü aşiretler ve yörenin mütegalibe adamları Mardin'de Süryanileri de "Ermeni tenkili ve tehciri" kapsamına alıp masum insanları öldürmek veya topraklarından sürmek istediler. Ama bölgenin tarikat şeyhleri ve önde gelen kanaat önderleri Süryani evlerinin kapılarına dikilip "Cesedimizi çiğnemedi buraya giremezsiniz" deyip yüzlerce sene birlikte yaşadıkları komşularını korudular⁸¹.Mabetler toplumun bütün inanç gurupları için ortak paratoner görevi görmektedir.

⁸¹ <http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=1236497>, Erişim Tarihi: 12.04.2012.

Hız. Peygamber (sav) Necran Hıristiyanlarını Mescid-i Nebevi'de kabul etmiş ve onlar orada bir müddet kalmışlardır. Aynı zamanda bir ikinci vakti kendi ibadetlerini de Mescid-i Nebevi'de yapmışlardır⁸². Bazıları bu duruma engel olmak istemişlerse de Hız. Peygamber müsaade etmiştir. Muhammed Hamidullah bu olayı anlatınca şunu da ilave eder: "Belki de Haç putlarını da çıkarmışlar."⁸³ Bu şunun için önemlidir. Bazen değişik coğrafyalarda negatif tavırlar da çıkabilmektedir. Bu negatif tavır hakkında Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Mehmet Görmez şöyle bir değerlendirmede bulundu. Son günlerde Avrupa kamuoyunda geniş yankı uyandıran Suudi Arabistan Baş Müftüsü Şeyh Abdül Aziz Bin Abdullah'ın Arap Yarımadası'ndaki tüm kiliselerin yıkılması gerektiği yolundaki açıklamalarını da eleştirerek şöyle devam etti: "Bu açıklamanın İslamofobiayı körüklemekten başka bir işe yaramaz. Bir dost ve kardeş ülkenin en yetkili din adamı açıklama yapıyor. Diyor ki, Arabistan yarımadasında iki dinin bulunması asla kabul edilemez. O yüzden bütün kiliselerin ve başka dinlere ait mabetlerin yıkılması gerekir. Türkiye'de bunun üzerinde durulmadı ama biz takip ediyoruz. Avrupa'daki bütün dini kurumlar bunu konuşuyor. Kiliseler bunu tartışıyor. Bu açıklama, İslamofobiayı körüklemekten başka bir işe yaramaz. Bu açıklamayı yapan kişi, başka dinlerin mabetlerini yıkmayı yasaklayan bir Peygamberin ümmeti olduğumuzu bilmez mi?"⁸⁴

Bugün İslâm dünyasında yaşanan en büyük sorun, İslâm dünyasının eczacı yöntemiyle tedavi olmayı denemesidir. Tabibe başvurmadan, eczaneye gidip herhangi bir çekmecedan ilacı alıp içmek neyse, Kur'an-ı Kerim'in ortaya koyduğu esası yok sayarak, Resul-i Ekrem'in Medine'ye hicret ettiği günden beri Hıristiyanlarla yazdığı, yaptığı anlaşmalar⁸⁵ bugüne kadar gelmişken böyle bir yöntemin

⁸² İbn Hişam, *es-Sire*, II/217.

⁸³ Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, trc. Sâlih Tuğ, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1980, II/1023; Bkz. II/920.

⁸⁴ <http://www.diyaret.gov.tr/turkish/dy/Diyaret-Isleri-Baskanligi-Duyuru-18137.aspx>, Erişim Tarihi: 12.04.2012.

⁸⁵ Krş. Hamidullah; *el-Vesâiku's-Siyasiyye*, Beyrut, 1987, s. 59-62.

seçilmesi de odur. Hz. Ömer Kudüs'teki Kamame Kilisesine girer Hz. Ömer, namaz vakti gelince patriğe namaz kılabilceği bir yer göstermesini istemiştir. Patriğin “Kilisenin herhangi bir yerinde kılabilirsiniz” demesi üzerine Hz. Ömer, kilisenin içinde namaz kılmak istemeyerek kapıya yakın bir yerde namazını kılmıştır. Namazını kıldıktan sonra Hz. Ömer, patriğe şunu söylemiştir: “Eğer ben içerde kılsaydım, öteki Müslümanlar da orada kılarlar, orayı mescit haline getirirlerdi” diye endişe duymuştur⁸⁶. Fatih'in Galata ve Bosna Hristiyanlarıyla yaptığı anlaşmalar da mevcuttur⁸⁷. Yani İslam medeniyetinin bugüne kadar yapıp ettiklerini, bütün müesseselerini bir tarafa bırakacaksınız, eczeden bir tane zayıf bir rivâyet bulacaksınız, o rivâyet üzerine hüküm bina edeceksiniz. Problem, bu tür yaklaşımlardan kaynaklanıyor⁸⁸”.

2.3. Sosyal Dokuyu ve Bütünlüğü Bozan Mabedlere Tavır Alınmalı

Sosyal bütünlüğü sağlamada mabedin üstlendiği fonksiyon izahtan varestedir. Hz. Peygamber (sav)'in Medine'ye hicretinde ilk öncelikleri arasında toplumun bütün farklılıklarını bir arada yaşatacak ve ilahi iradeye en sevimli⁸⁹ mekân olan camiye inşa etti. Yukarıda anlatıldığı gibi yaptırdığı mabette farklı inanç mensupları da ibadet etti. Çünkü bu mekânların da üstleneceği temel işlev toplumsal düzendir. Mekânlar da değerlerini ona verilen isimlerden değil, kullanım amaçlarından alırlar. Toplumda kaos yaratmak için inşa edilen bir mabedi Kur'an-ı Kerim şöyle anlatır: “Zarar verme, inkarda direnmek, inanalar arasına ayrılık sokmak ve öteden beri Allah ve O'nun Elçisine savaş açan kimseler adına gözetleme yapmak amacıyla ibadethane inşa edenler var. Üstelik onlar, “Amacımız daha güzelini ortaya koymaktır” diye ısrarla yemin ederler; ama Allah şahittir ki onlar, kesinlikle yalancılardır.⁹⁰” Bu savaş açan kişi

⁸⁶ Krş. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, haz. Heyet, Çağ Yayınları, İstanbul, 1986, II/93-94.

⁸⁷ *Anadolu'da İslam Kültür ve Medeniyeti*, s. 44-45.

⁸⁸ <http://www.diyaret.gov.tr/turkish/dy/Diyaret-Isleri-Baskanligi-Duyuru-18152.aspx>, Erişim Tarihi: 12.04.2012.

⁸⁹ Müslim, “Mesacid” 288.

⁹⁰ Tevbe, 9/107.

Hazrec kabilesinden EbûÂmir'dir. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden önce Hristiyan rahibi olmuştu. Peygamberimizi kendisine rakip gördü ve düşman kesildi. İslâm aleyhinde kampanya için kabileleri dolaştı. Mekke'den Medine'ye hicret ettiği günden beri Hz. Peygamber, Hazrec kabilesinin önde gelenlerinden biri olan ve yıllarca önce Hristiyanlığı benimsemiş bulunan ve bu yanıyla da gerek kendi hemşehrileri arasında gerekse Suriyeli Hristiyan topluluklar arasında bir hayli ün salmış olan Ebû 'Âmir'in ("Keşiş") şiddetli muhalefetine hedef oldu. Sözü geçen kişi tâ başından beri Hz. Peygamber'in düşmanlarıyla, Mekkeli müşriklerle ittifak içine girdi ve Uhud savaşında onların yanında yer aldı. Bu savaştan kısa bir süre sonra Suriye'ye göçüp orada, Bizans İmparatoru Heraklius'u, Medine'yi istila edip Müslüman cemaati bir daha kendini toparlamayacak biçimde çökertmesi yönünde kışkırtmak için elinden geleni yaptı. Kendisi oradayken Medine'de, kendi kabilesinden sürekli temas ve haberleşme halinde olduğu gizli yandaşları vardı. H. 9. yıl içinde bu yandaşlarına, Heraklius'un Medine'ye bir ordu göndermeyi kabul ettiği ve bunun için büyük hazırlıkların yapılmakta olduğu yolunda bir haber uçurdu. (Hz. Peygamber'in savunma amaçlı Tebük seferi de böyle bir habere dayanıyor olmalı.) Ebû 'Âmir, Medine'nin istilasını hedefleyen bu askeri harekât gerçekleştirdiği takdirde yandaşları için bir toplanma yerine/bir ileri karakola ya da karargâha ihtiyaç duyulacağı düşüncesiyle, onlara Medine'nin hemen yakınında bulunan Kubâ yerleşim bölgesinde kendilerine bir mâbed kurmalarını ve böylece Hz. Peygamber'in Medine'ye vardığı günlerde aynı semtte yaptırdığı mescidde toplanma mecburiyetini ortadan kaldırmaya çalışmalarını önerdi. Ebû 'Âmir'in yandaşları onun bu önerisine uyup sonunda böyle bir mescid yaptılar. Aslında Medine'de cami ihtiyacı yoktu. İhtiyaç göstererek yaptıkları mescitte, ilk namazı kıldırmasını Hz. Peygamber'den istirham ettiler. Tebük seferinden döndükten hemen sonra Hz. Peygamber'in emriyle yıktırılmıştır. Ebû 'Âmir'in kendisi ise bu vakadan kısa bir süre sonra Suriye'de öldü⁹¹.

⁹¹ Farklı rivâyetler için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyâtil-Kur'an*,

Bu mekânın adı her ne kadar “mescit” olsa da, fitne merkezi olacaktı. Burada yapılan ibadethaneden çok bunun hangi maksatla yapıldığı önemlidir. Burayı meşrulaştırmak için Peygamber’e davet yapıldı. Yapılan davete icabet edilmemesi gerektiği uyarısı Allah tarafından şöyle yapılıyor: “Asla orada ibadete durayım deme! (Beri yanında) ilk günden beri Allah kaygısı üzerine inşa edilmiş olan bir ibadethane daha var; ibadete durmana en layık olan da burasıdır. Burası arınıp tertemiz olmak için can atan adamların yeridir; zira Allah itina ile temizlenen kimseleri pek sever.”⁹² Âyet ruhsal arınmaya ve fiziksel temizliğe dikkat çeker. Bir de toplumdaki fertler “tevhit inancı” etrafında birleşirlerken “şirk” onları böler. İnsanların ruhsal bağımsızlık sürecinin önündeki en büyük engel şirktir. Çünkü şirk, tüm insani vasıfları ve rûhi yücelme çabalarını boşa çıkarır. Zira şirk, şirk koşan insanı şirk koştuğu varlık karşısında nesneleştirir. Bu da bir insanın kendisine yapacağı en büyük zulümdür⁹³. Öte yandan şirk Allah’ın sevgisine ve güvenine ihanettir. Allah’tan başkasına tanrılık yakıştıranlar, sadece şirk nesnesine kötülük etmekle kalmazlar, eşyayı kendi yerinden etmek suretiyle hadlerini aşarak kedilerine de kötülük etmiş olurlar⁹⁴. Müşriklerin yaptığı mabedin toplumda düzen yerine kaosa vesile olması eşyayı yapılaş maksadı dışında kullanmaktır. İlahi irade ontolojik bağın kurulduğu mekânla bu bağ koparılmış oluyor. Bu da toplumsal fitrati bozma ve zulümdür. Sanal bağlarla fertleri bir arada tutmak mümkün değildir. Hâlbuki mabetlerin gayesi başından itibaren anlatıldığı gibi farklı kültür yapılarına sahip insanları bir araya getirip “bir’in” etrafında birleştirmektir⁹⁵.

3. Farklılıkları Bir Arada Yaşatmada Mabedin Fonksiyonu

Mabetler toplumun bütün farklılıklarının en çok görüldü-

Beyrut, 1988, XI/24-26; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, IV/2616-2617; IV/149; Esed, *Kur’an Mesajı*, s. 382.

⁹² Tevbe, 9/108.

⁹³ Lokman, 31/13.

⁹⁴ İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’an*, s. 161.

⁹⁵ Bozkurt, Nebi, “Kur’an ve Sünnette Mescid Kavramı”, *Sosyal ve Ferdi İşlevleri Açısından Namaz ve Cami*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2009, s. 92.

ğü/göründüğü mekânların başında gelir. Kültürel çoğulculuğun net göründüğü ortak zeminler olarak işlevlerini mabetler ifa edebilir. İnsanlar arasındaki farklılıkların fark edilip kimsenin kimseyi ötekileştirmediği ortak alanlardır. Ayrıştırmaların görünür olduğu modern dünyada, bütünleştirmede başat rol oynayan ortak yerlerdir. Farklı renklerin; siyah, beyaz, sarı, esmer... Farklı ırkların; Arap, Türk, Kürt, Çerkez, Pomak... Farklı cinslerin; kadın, erkek, yaşlı, genç, kadın... Farklı anatomik yapılarla sahip; zayıf, şişman, uzun, kısa...Farklı mezheplerin; Hanefi, Şafii, Maliki, Hanbeli, Zeydiyye, Caferi... Bütününün bir kubbe altında bir araya gelmesi/getirilmesi vahdette kesretin kesrette vahdetin tezahür ettiği alternatifsiz kurum olan mabedin fonksiyonelliğinden kaynaklanmaktadır. Her bir insan ilahi iradenin mucizesi olarak dünyaya gelir. Saç kıllarından gözlerinin retinasına, tercihlerinden kapasite ve sahip olduğu kabiliyetlerine kadar farklılıklar söz konusudur. Bu farklılıklar çiçek demeti gibi, hepsinin bir araya gelmesi ile buket meydana gelir. Mabetler de bir emme-basma tulumba gibi cemiyetten insanları toplar onlara farklılıklara rağmen bir arada yaşamasını öğreterek yeniden cemiyetin içine dağıtır.

Kur'an-ı Kerim'de: "Ey Âdem'in evlatları! Her namaz vaktinde mescide giderken, süsünüz olan elbisenizi giyinin..."⁹⁶ şeklinde geçen ifade de "Âdem'in evlatları" olarak zikredilmesi mabedin bütün Âdem'in evlatlarına ait ve açık olması gerektiğine işaret edilmektedir. Bugün fonksiyonları daraltılmış ancak mimari unsurları İslam geleneği ile biçimlenmiş ve ibadet yönü daha da törensel hale getirilmiş caminin temel inanç ve ibadet esaslarını kavramada yer yer aile ile yarışan, bazı durumlarda da ailenin önüne geçen bir yapıya sahip olduğu muhakkaktır. Camiden soyutlanmış ya da camiye devamın (Cuma ve bayram gibi) asgariye indirildiği bir dindarlığın, birey için. Her yönüyle eksik ve tehditlere açık, bazı durumlarda da patolojik olduğu söylenmektedir. Bu tür problemler dini sosyalleşmenin temellerinin atıldığı çocukluk ve ilk gençlik evrele-

⁹⁶ A'raf, 7/31.

rinde cami ile tanışmayan insanlarda rahatlıkla görüldüğü ifade edilmektedir. İçlerinde din duygusunun çeşitli faktörlerle ileri yaşlarda ortaya çıktığı bu insanlar cami ve cemaat ile ilgili problemlerini aşamadıklarında içlerine dönük ve nispeten kendilerine mahsus bir dini arayış⁹⁷ ve yanlış anlamalara giriyorlar. Mabedin farklılıkları bir araya getirmede üstlendiği fonksiyonu şu anekdot güzel anlatır. Bir yazar anlatır: "...1992 yazıydı sanırım, bir gurup arkadaşla İran'a gitmiştik. Tahran'da milyonluk Cuma namazındayız... Cuma namazını Rafsancanî veya Hamaney kıldırıyordu. Kalabalığın içine karışmış halde namazı kıldık. Namazdan sonra, orada herkes sağ ve sol yanında oturanla musafaha (tokalaşma; Allah kabul etsin deme) yapıyor. Selam verir vermez kalabalık sarmaş dolaş oluyor.

Yanımda Tahran'a yakın bir köyden geldiği belli olan bir İranlı Azeri oturuyordu. Solundaki ile musafahalaştıktan sonra baktım bana dönmedi. Tereddüt içinde bekliyordu. Namazda baktı ki bizim secde ettiğimiz yerde "Kerbela taşı" yok, bir de biz ellerimizi göbek hizasında bağlıyoruz, ne olur ne olmaz necistir bunlar diyerekten hiç oralı olmadı. Yüzüme öyle bir baktı ki, o bakışta 14 asırlık Şii-Sunnî ayrılığının bütün serancamı vardı. "Sen Türkiyeliseen" diye kelimenin sonunu Fars ağzıyla melodi gibi uzatarak sordu, "Beli" (Evet) dedim. Ardından "Sunniseen, ellerini bağlisen, Kerbela taşı yohtur secdende, Hz. Hüseyin'in şefaatinde mahrum olmuşsen" dedi. Sanırım beni necis sayıyor olmalı ki bana dokunmuyor bir türlü. O tereddüt içinde beklerken ben birden eline yapışıp kendime doğru çektim. Pazarlık yapar gibi sıkı sıkıya sallamaya başladım. Sallarken Hz. Peygamber (sav)'e ait şu cümleyi okuyordum; "Kunûyâibadallahi ihvana!" ey Allah'ın kulları! Kardeş olunuz!⁹⁸. O bana şaşkın şaşkın bakarken şöyle şeyler söyledim: "Aga-can! Dere tepe aşmışam, yedi gün yedi gece yol gelmişem. Yanına

⁹⁷ Bilgin, Vejdî, "Dini Sosyalleşme ve Dini Bilinçlenmede Caminin Yeri ve Önemi", *Sosyal ve Ferdi İşlevleri Açısından Namaz ve Cami*, s. 206.

⁹⁸ Hadislerde verilen ifadeler için bkz. Buhari, "Nikâh" 45, "Feraiz" 3; Müslim, "Birr" 23, 24, 28; Ebu Davud, "Edeb" 47; İbn Mace, "Dua" 5; Malik, b. Enes, *el-Muvatta*, thk. M. Fuad Abdülbâki, Mısır, 1985, "Husnu'l-Huluk", 14, 15; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Beyrut, 1985, 2/156.

oturmuşam, omzumu omzuna vermişem. Aynı kibleye yönelmişiz, aynı fatihayı okumuşuz, aynı Allah'a yakarmışız, aynı peygambere salâvat getirmişiz. Sen hala tereddüt edersen, necis mi acaba diye düşünürsen. Ver elini ben senin gardaşınam...” Bu minval üzere konuşmalar yaptıkça adamcağız “Agacan! Doğru söylersen. Heyli zemon ki sunni görmemişem. Biz böyle nemaz kabul olmaz bilirik, sen iyi okumuşsen, bağışlayasan” dedi. Boynuma öyle bir sarıldı ki sanki 14 asırlık bir hasret vardı gözlerinde.

“Köyümüze gel, konağımız ol. Aşımız, ayranımız yahşidir” deyise de işimiz vardı ayrıldık. Ayrılırken ona dedim ki: “Eğer ki bir gün sen bizim konağımız olursan secdede Karbela taşı ile kolların yanda namaz kılarsan, namazdan sonra Ali'ye, imamlara böyle mer-siyeler okursan, senin bana yaptığını sana yapacak “necisler” göre-cekisin. Benim sana yaptığımı sen de onlara yap; tut ellerini ben sizin gardaşınızam de...” Öyle ya bu ümmet “Ey Allah'ın kulları kardeş olunuz” diye kurulmadı mıydı?⁹⁹ Toplumsal farklılıkları bir zenginlik olarak görmemek, fertler arasında kırılma meydana getirdiği gibi aynı safta duran insanlar arasında bile histeriye dönüşebil-mektedir.

3.1. Mabede Devam Etmede Israr Etme

Toplumda farklı kültürdeki fertleri bir araya getirme özelliğine sahip olması hasebiyle Hz. Peygamber (sav) özürülü olan Abdullah b. Ümmi Mektum'a mabede gelememe hususundaki izin talebine şu şekilde olumsuz cevap vermiştir. EbûHüreyre(r.a)'den rivâyet edildiğine göre, Peygamber (sav)'e âmâ bir adam gelip: “Yâ Resûlallah! Beni mescide götürcek bir kimsem yok”, diyerek namazı evinde kılabilmek için Resûlullah (sav)'den kendisine müsaade etmesini istedi. Peygamber Efendimiz de müsaade etti. Âmâ dönüp giderken Resûl-i Ekrem onu çağırarak: “Sen namaz için ezan okunduğunu işitiyor musun?” diye sordu. Âmâ: “Evet”, cevabını verdi. Pey-gamber (sav): “O halde davete icâbet et, cemaate gel” buyurdu-

⁹⁹ <http://www.haber10.com/makale/19833>, Erişim Tarihi: 02.04.2012.

lar¹⁰⁰. Bir başka rivâyette de: “Yâ Resûlallah! Muhakkak ki Medine’nin zehirli haşereleri ve yırtıcı hayvanları çoktur”, dedi. Resûlullah(sav): “Hayye ‘ale’s-salâh, hayye ‘ale’l-felâh’ı işitiyor musun? Öyleyse mescide gel” buyurdu¹⁰¹. Bir başka rivâyette “Senin için hiçbir ruhsat bulamıyorum¹⁰²” buyurmuştur. Hz. Peygamber (sav)’in içtihadının vahiyle tashihinden kaynaklandığı, kendi içtihadını değiştirdiğini ifade edenler olmuştur¹⁰³.

Bu rivâyetler birlikte ele alındığında mabedin ruhi ve manevi bütünlük sağlamanın yanında buna indirgenmeyecek kadar önemli içtimai ve medeni maslahatlar içeren bir mekân olduğu görülür. Mabed müminde birlik düzen ve intizam fikrini medeni ve sosyal şuuru geliştirmeyi hedefler bölünme ve parçalanmanın ilk alametleri mabetlerin terkiyle belirlemiştir. Birbirlerinin arkasında namaz kılmayacak kadar gayri medeni ve bedevce davranan insanların mabede sürekli devam etmeleri ve mabedi hayatın merkezine oturtmaları onları birbirlerine kenetleyecek bir işlev görmüştür. Belki de mabedin yüklendiği bu kutsi fonksiyonundan olsa gerektir ki başka bir ibadet için yapılmayan tehdit mabede gelmeyenler için yapılmıştır. Hz. Peygamber (sav): “Canımı gücü ve kudretiyle elinde tutan Allah’a yemin ederek söylüyorum, içimden öyle geçiyor ki, odun toplamayı emredeyim, odun yığılsın. Sonra namazı emredeyim, ezan okunsun. Daha sonra bir adama cemaate imam olmasını emredeyim. En sonunda cemaate gelmeyen adamlara gidip onlar içindeyken evlerini yakayım.”¹⁰⁴Buhârî’nin rivâyetinin sonunda şu nebevî beyan da yer alır: “Canımı gücüyle elinde tutan Allah’a yemin ederim ki, bu cemaatten geri kalanların herhangi biri burada semiz etli bir kemik parçası veya iki tane güzel paça bulacağını aklı kesse hemen yatsıya gelirdi. ”Böylece namaza gelmeyenlerin

¹⁰⁰ Müslim, “Mesâcid” 255; Nesâî, “İmâmet” 50 .

¹⁰¹ EbûDâvûd, “Salât” 47; Nesâî, “İmâmet” 50.

¹⁰² Ebu Davut, “Salat” 47.

¹⁰³ Kandemir, Yaşar - Çakan, İsmail Lütü - Küçük, Raşit, *Riyazu’s-Salihin Terceme ve Şerhi*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2008, V/235.

¹⁰⁴ Buhârî, “Ahkâm” 52, “Ezân” 29; Müslim, “Mesâcid” 251-254. Ayrıca bkz. Tirmizî, “Salât” 48; Nesâî, “İmâmet” 49.

bunu hangi anlamı ifa ettiğini bilmeyip dünya menfaatini düşündüklerini, âhîret nimetini hesaba katmadıklarına işaret buyurulmakta ve bu kimseler kınanmaktadır. Burada cemaate yapılan yoğun vurgu açıkça, münferit bir farzın hedeflediği sosyal ve fertleri bir arada yaşatmadaki ruhu ifade etmektedir. Yoksa cemaatle kılınan namazın tek başına kılınan namaza göre 27 derece üstün tutulması, sadece sevap açısından ve imamın arkasında durma değildir¹⁰⁵. Cemaat namazını 27 derece sevaba endeksleyen sade, düz ve ruhi tecrübeye indirgeyici yanlış anlayıştır ki, camileri bugünkü hale dönüştürmüştür¹⁰⁶.

Sonuç

Günümüz dünyasının en büyük handikaplarından birisi de farklılıkları bir arada yaşatmayı becerememesidir. Yani farklılıklar içinde birlikteliği yakalayamama. Kur'an-ı Kerim'in inşa ettiği toplum modeli; vahdette kesret, kesrette vahdetin tecellisini görme ve göstermedir. Tarihi süreçteki şehirlere bakıldığında bütün kültürlerin bir arada yaşadığı ve yaşatıldığı görülmektedir. Kudüs, Bağdat, Yeni Delhi, İstanbul... Tarihte yeryüzünün en kutsi üç mabedinden birine ev sahipliği yapan Kudüs'ün giriş kapısında bütün dinleri ve kültürleri kapsayıcı "Lailahe illallah İbrahim Halilullah", "Allah birdir İbrahim O'nun dostudur" sözü, farklı kültürleri bir arada yaşatmanın formülünü formunu gösteriyor. Bugün kendimize benzemeyenle diyalog kurmakta, hatta komşuluk yapmakta bile zorlanır hale geldik. Geçmişin Anadolu coğrafyasında Türklerle Kürtler, dindarlar ile agnostikler, türbanlı türbansız, alevi Sünni, bir arada ve ortak mekânları paylaşarak kullanırken bugün kendimize benzemeyeni dinlememek ve problemine bigâne kalmak gibi krizle bu toplum karşı karşıyadır.

Aynı Allah'a, Peygambere, kitaba inanan, aynı kibleye yönelen

¹⁰⁵ Farklı hikmetler için bkz. Dıhlevi, Şah Veliyullah Ahmed b. Abdirrahim, *Hucetullabi'l-Bâliğa*, Beyrut, 1990, I/294-295.

¹⁰⁶ <http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=-38477>, Erişim Tarihi: 02.04.2012; Ergene, Enes, "Dini ve İçtimai Şuur", *Zaman*, 7 Mayıs 1999.

fertlerin sahip oldukları farklılıkları ile bir arada barış içinde yaşatamamanın sorunu kapımızın önünde durmaktadır. Bunun da çözümünü başka kapılarda arar hale getirildik. Hâlbuki insanların sahip olduğu birçok farklılık iradesi ve ihtiyarı dışında ihsan edilmiştir. İnsanlar; ırklarını, dillerini, anne babalarını kendileri tercih etmediler. Bu hususlarda insanlara cephe alma, fıtrata ve ilahi iradeye cephe almaz.

Fazilet Mücadelesi kitabının yazarı “Amerikan birliğinin temelinde farklılıklara gösterdiğimiz anlayış ve hoşgörü vardır” derken modern dünyanın toplumsal çoğulculuğa olan ihtiyacını vurgular. Anadolu coğrafyasında farklı kültürler bir arada yaşarken, ne oldu da “medeniyetler ittifakı/diyalogu” “medeniyetler savaşına” döndü, bunu düşünmek gerekir. Yaşadığımız yer kürede bizim en büyük problemimiz, bizi birbirimize bağlayacak çimento mahiyetindeki çok önemli bir dinamik olan kutsalı/dini değerlendiremeyişimiz olmuştur. Günümüz toplumunun başarması gereken en büyük görev farklı olanlara saygının yeniden toplumda inşa ve yeşertilmesidir. Farklı kültürleri ve inançları bir arada yaşatma yeteneğini yeniden keşfidir. Bu sarmaldan kurtulmada, hatta aşmada mabedin fonksiyonu ve rolü araştırılmalıdır. Bu fonksiyonu yerine getirecek ve insanları “ihtiyarı” olarak bir araya getiren yaygın eğitim kurumlarının başında mabet/cami gelir. Yıllarca kavgalı Evs ve Hazreci bir arada kardeş yaparak yaşatan cami bu toplumun farklılıklarını bir arada yaşatamaz mı? Mabet, alternatifi olmayan bir eğitim ve öğretim kurumudur. Yeryüzünde, bağrında barındırdığı cemaati itibari ile cami ile yarışır ikinci bir kurum yoktur. Hemen hemen her yaşta insanın sığındığı bir asude mekândır cami. Dilleri, kültürleri, yaşları, kıyafetleri, cinsleri, ırkları, farklı insanların bir araya getirildiği ve bu bir araya gelmekle toplumsal çoğulculuğun, kardeşliğin, yardımlaşma, dayanışma birlik ve bütünlüğün sağlandığı eşsiz bir kurumdur cami. Kendisine yüklenen misyonu ifa ettiği sürece camiler toplumu kemale erdiren görünmeyen sessiz ve sedasız birer eğitim kurumudur. Cami bütün farklılıkları bir arada tutan bir sosyal laboratuvardır.

Kaynaklar

- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Beyrut, 1985.
- Armağan Mustafa, *Hz. Muhammed (s.a.v.) Devrinde Mescid ve Fonksiyonları*, Ravza Yayınları, İstanbul, 1997
- Bardakoğlu Ali, *21. Yüzyıl Türkiye'sinde Din ve Diyanet*, der. Ömer Menekşe, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010.
- Bilgin, Vejdi, "Dini Sosyalleşme ve Dini Bilinçlenmede Caminin Yeri ve Önemi", *Sosyal ve Ferdi İşlevleri Açısından Namaz ve Cami*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2009.
- Bozkurt, Nebi, "Kur'an ve Sünnette Mescid Kavramı", *Sosyal ve Ferdi İşlevleri Açısından Namaz ve Cami*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2009.
- Buhâri, Ebu Abdillâh Muhammed b. İbrahim, *Sabibu'l-Buhâri*, Mısır, 1212.
- Çoğulculuk ve Toplumsal Uzlaşma*, Abant Platformu IV, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Dihlevi, Şah Veliyullah Ahmed b. Abdirrahim, *Hucetullabi'l-Bâliğa*, Beyrut, 1990.
- Anadolu'da İslam Kültür ve Medeniyeti*, haz. Heyet, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.
- Duman, Zeki, *Beyânu'l-Hak: Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri*, Fecr Yayınları, Ankara, 2008.
- Ebu Davud, Süleyman İbnu'l-Eş'as, *es-Sünen*, Beyrut 1980.
- Erdem, Hasan Hüsnü, *İlahi Hadisler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1986.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul, 1999.

Güç, Ahmet, *Dinlerde Mabel ve İbadet*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.

Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, trc. Sâlih Tuğ, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1980.

Hamidullah, Muhammed, *el-Vesaiku's-Siyasiyye*, Beyrut, 1987.

<http://majdah.maktoob.com/vb/majdah5318>, Erişim Tarihi:

04.09.2012.

<http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=1261771&title=polemik-minderine-gelmeyecegim>, Erişim Tarihi: 12.04.2012.

<http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=1236497>, Erişim Tarihi:

12.04.2012.

<http://www.diyaret.gov.tr/turkish/dy/Diyaret-Isleri-Baskanligi-Duyuru-18137.aspx>, Erişim Tarihi: 12.04.2012.

<http://www.diyaret.gov.tr/turkish/dy/Diyaret-Isleri-Baskanligi-Duyuru-18152.aspx>, Erişim Tarihi: 12.04.2012.

<http://www.haber10.com/makale/19833>, Erişim Tarihi: 02.04.2012.

<http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=-38477>, Erişim Tarihi:

02.04.2012.

İbn Abdî'l-Berr, Ebu Amr Yusuf b. Abdillâh, *el-İstiab fî Esmâ'îl-Asbab*, (*el-İsabe'nin kenarında*), by., 1328.

İbn Âşur, Muhammed, *et-Tabrir ve't-Tenvir*, Tunus, 1984.

İbn Hacer el-Askalani, Şemsuddin Ahmed b. Al, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahabe*, Mısır, 1328.

İbn Haldun, Abdurrahman, *Mukaddime*, Beyrut, ty.

İbn Hişam, Ebu Abdilmelik, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrut, 1990.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsuddin Muhammed b. Ebi Bekr, *Zadu'l-Mead fî Hedyi Hayri'l-İbad*, Beyrut, 1996.

İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, İstanbul, 1985.

- İbn Mace, Ebu Abdillâh Muhammed, *es-Sünen*, thk. M. Fuad Abdulbâki, Mısır, 1985.
- İbn Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed, *et-Tabakatu'l-Kubra*, Beyrut, 1985.
- İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an: Gerekçeli Meal-Tefsir*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Kandemir, Yaşar - Çakan, İsmail Lütfi - Küçük, Raşit, *Riyazu's-Salibin Terceme ve Şerhi*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2008.
- Kayadibi, Fahri, *Yaygın Din Eğitiminde Cami ve Görevlileri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000
- Köse, Murtaza, *İslam Hukuku Açısından Hükmi Şahsiyet*, Akademi Yayınları, İzmir, 2008.
- Kutub, Seyyid, *Fi Zilali'l-Kur'ân*, Beyrut, 1980.
- Malik b. Enes, *el-Muvatta*, thk. M. Fuad Abdulbâki, Mısır, 1985.
- Mevdudi, Ebu'l-Ala, *Tefhimu'l-Kur'ân*, trc. Heyet, İnsan Yayınları, İstanbul, 1991.
- İbn Humeyd, Salih b. Abdullah - İbn Melluh, Abdurrahman b. Muhammed, *Muhtasarı Mevsuati'n-Nadreti'n-Na'im fi Mekarimi Ablaki'r-Resuli'l-Kerim*, haz. Heyet, Suudi Arabistan, 1998.
- Nesâi, Ebu Abdirrahman b. Şuayb, *es-Sünen*, thk. Abdulfettah Ebu Gudde, Beyrut, 1992.
- Nesefi, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1984.
- Reşid Rıza -Muhammed Abduh, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakim (Tefsiru'l-Menar)*, Mısır, 1928.
- Selçuk, Sami, *Demokrasiye Doğru*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- Şimşek, M. Sait, *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2012.

- Tabatabai, Muhammed Hüseyin, *el-Mizan fî Tefsiri'l-Kur'an*, Tahran, 1973.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyâtil-Kur'ân*, Beyrut, 1988.
- Tarhan, Nevzat, *Çağın Vicdanı Bedüzzaman*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2012.
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *el-Camiu's-Sabih*, thk. A. Muhammed Şakir, Mısır, 1985.
- Önkal, Ahmet - Bozkurt, Nebi, "Cami: Dini ve Sosyo-Kültürel Tarihi", *DİA*, İstanbul, 1993.
- Yılmaz, Hüseyin, *Camilerin Eğitimi Fonksiyonu*, Dem Yayınları, İstanbul, 2005.
- Weinsinck, A.J., *el-Mu'cemu'l-Mufebres li Elfazi'l-Hadisi'n-Nebevi*, İstanbul, 1986.
- Zemahşerî, Carullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Te'vil ve Uyûni'l-Akâvil fî Vucûbi't-Te'vil*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, ty.

The Function of Temples in Coexistence of Social Differences According to the Quran

ZEKİ TAN

Assist. Prof. | Iğdır University, Faculty of Divinity, Department of Basic Islamic Sciences

Abstract: In the Earth on which we live, our biggest problem has been our inability to use the holy element or religion which is a really important dynamic resembling to concrete that can bind us to each other. To get rid of this vicious circle, function and role of temples should be investigated. Leading non-formal education institutions which bring people together “voluntarily” are temples/mosques. As long as they perform the mission assigned to them, each mosque is a silent and invisible education institution that matures the society.

Keywords: Difference, society, coexistence, temple, mission.